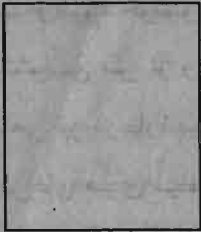

پیوندگاه زمین و آسمان

مروری بر کتاب «زمینی و آسمانی»^۱

حسام‌الدین نبوی نژاد

به یاد می‌آورم که سال‌ها پیش همراه دوست زنده یادم احمد میرعلایی بر خوردی تصادفی با آیدین آغداشلو داشتیم که به نشستی کوتاه انجامید. از آغداشلو در مقام صاحب نظر در هنرهای تجسمی و به ویژه خوشنویسی خواهش کردم که مقاله‌ای درباره‌ی درویش عبدالمجید طالقانی برای زنده‌رود بنویسد. قول آن را داد. اما با وجود چند پیگیری من اجابت نشده باقی ماند. حتماً مشغله‌ی زیاد یا ملاحظاتی دیگر دلیل آن بود.

در سال‌های اخیر دریافته‌ام که بزرگان هنر و ادب را دیگر مجال نوشتن نیست. از همین رو به مصاحبه راغب‌ترند. بی‌شک مصاحبه ویژگی‌های خود را دارد. در حدی که می‌توان آن را نیز یک گونه (ژانر) ادبی خواند. از جمله این که نکاتی به ذهن دو طرف گفتگو- و البته بیشتر از دل گفتگو- می‌رسد که پاسخ آن در کتاب تالیف شده، گاه ناگفته می‌ماند.

تا آن جا که به خاطر دارم «انتشارات یساولی» نخستین ناشری بود که به طور جدی

۱- زمینی و آسمانی/ آیدین آغداشلو در گفتگویی بلند با علیرضا هاشمی نژاد/ نشر فرزانه روز و دانشگاه

شهید باهنر کرمان/ تهران/ بهار ۱۳۸۵/ ۴۱۰/۱۳۸۵ صص ۵۰۰۰ تومان

به چاپ کتاب‌های مرقعات خط پرداخت.

من هم مثل گفتگوگر کتاب «زمینی و آسمانی» نخستین بار در کتاب «مرقعات خط» (انتشارات یساولی/تهران/۱۳۵۹) به نوشته‌ای از آیدین آغداشلو در زمینه خط برخوردیم که سخنرانی وی در سال ۱۳۵۴ در موزه نگارستان بود.

آغداشلو در آن جا به نقد آثار و زندگی میرزا محمدرضا کلهر پرداخته و ضمن بحث از شیوه خوشنویسی، خلیقات و زندگی شخصی این هنرمند، تأثیر آن در هنرش و خوشنویسی پس از وی را به روشنی بیان کرده بود. آغداشلو در همین کتاب یادداشت کوتاهی نیز درباره میرزا غلامرضا اصفهانی و سیاه مشق‌های او دارد که در آن ارزش‌های هنری سیاه مشق‌نویسی را تبیین می‌کند.

این دو نوشته نشان می‌داد که نویسنده با نگاهی متفاوت، نسبت به نوشته‌های مرسوم و پر سابقه گذشته به هنر خطاطی می‌نگرد. نگاهی که به موازات شیوه‌ها و تکنیک‌های خوشنویسی، بنیان‌های زیباشناختی و فلسفی آن را نیز مدنظر دارد. این دیدگاه اگرچه در سایر نوشته‌ها و مصاحبه‌های آغداشلو در زمینه هنر خط بازگو شده است اما هیچ‌گاه به صورت اثری مستقل و روشمند در نیامد. کاری که در کتاب «زمینی و آسمانی» تا حدودی جامه عمل پوشیده است. می‌گویم «تا حدودی» زیرا در این کتاب هم به دلیل بنیان گفتگو و این که پرسش‌ها و پاسخ‌ها بعضاً خلق الساعه و ارتجالی است این وجه رعایت نشده است. اگرچه تلاش گفتگوگر حفظ محور و مبنای مشخص در هر نشست بوده است.

پرتال جامع علوم انسانی

درباره خط و کتابت - برخلاف هنرهای دیگر - از ابن مقله بغدادی ایرانی (۲۷۲-۳۲۸ هـ ق) تا زمان معاصر رساله‌هایی تألیف شده که بعضاً نویسندگان آن‌ها خود از خوشنویسان طراز اول بوده‌اند که جملگی در شرح انواع خطوط، شیوه خوشنویسی، ابزار و ادوات خطاطی و شرح حال خوشنویسان است اما توجه و تحلیلی از زمینه‌های اجتماعی و تاریخی پیدایش و تحول هنر خط و مبانی نظری و زیبایی‌شناسی و نقد آثار

در آن‌ها مشاهده نمی‌شود. گویی تمام این هنرمندان در طول چندین قرن، خوشنویسی را صرفاً عینیت بخشیدن هرچه زیباتر به انواع خط‌ها دانسته‌اند، بدون آن که به زمینه‌های گفته شده اندیشیده و یا ضرورت آن را احساس کرده باشند.

کتاب «زمینی و آسمانی» با عنوان فرعی «نگاهی به خوشنویسی ایران از گذشته تا امروز» حاصل ۹ جلسه گفتگو میان علیرضا هاشمی‌نژاد و آیدین آغداشلوست.

آنچه که بر ارزش این کتاب می‌افزاید گذشت از صلاحیت‌های علمی و هنری آغداشلو و دانش و اشراف وی بر هنرهای مدرن، تاریخ هنر غرب و ایران و کارشناسی آثار هنری، صلاحیت گفتگوگر است که خود خوشنویس و از آگاهان این عرصه است.

هاشمی‌نژاد در دیباچه کتاب توضیح می‌دهد که انگیزه گفتگو با آغداشلو «تلاش در یافتن پاسخ پرسشی شخصی بود... در تاثیر اندکی آشنایی با نقد فلسفه هنر، پرسش‌هایی بسیار جدی را در پیرامون خوشنویسی برای خود مطرح دیدم و قصد شناخت کردم... تعریف خوشنویسی در قالب عبارات و اصطلاحات زیبایی همچون هنر ناب و هنر شریف را ضمیم نکرد؛ باید بشود توضیح داد که چرا شریف است و چرا میل داریم که آن را ناب توصیف کنیم»

هاشمی‌نژاد مجموع این پرسش‌ها را حول ۴ محور طرح می‌کند ولی آن چه که در خلال ۹ جلسه - در طول دو و نیم سال - گفتگو می‌آید بسیار فراتر از آن است.

محور گفتگوی هر جلسه این گونه فهرست شده است:

- ۱- رابطه یا خوشنویسی ۲- تعریف ۳- نسبت خوشنویسی با مفهوم هنر ۴- خوشنویس و مفهوم سنت ۵- خلاقیت و خوشنویسی ۶- کلهر و عمادالکتاب ۷- خطوط ایرانی و...
- ۸- ابزار و قالب‌ها و... ۹- خوشنویسی معاصر.

در جلسه نخست، آغداشلو از نحوه آشنایی و پیوندش با هنر خط، عشق به خریداری و گردآوری مرقعات و مذهب‌ها و مرمت آن‌ها تا رسیدن به مرحله استادی و کارشناسی در این عرصه و خوشنویس شدن خودش می‌گوید. این گفته‌های همراه با فروتنی نامحسوسی گویای آن است که آغداشلو برای رسیدن به این جایگاه راه پر

مشقت و توان‌فرسایی را پیموده تا اکنون او را صاحب نظری صائب بشناسیم. او با دقت و ژرف‌نگری نکته‌های ظریف و بدیعی را دربارهٔ هنر خطاطی و هنرهای جانبی آن مثل تذهیب و... مطرح کرده که تاکنون کمتر کسی بدان توجه داشته است.

آغداشلو در طول گفتگوها این دقایق را مدنظر دارد ابتدا از وجه قدسی هنر خوشنویسی یاد می‌کند که با نگارش متون قرآنی آغاز و به این اعتبار هاله‌ای از تقدس به خود می‌گیرد. اما آغداشلو چنین اعتباری را برای خوشنویسی معاصر به رغم سعی در القای آن قائل نیست. در آن جا که بحث فردیت هنرمند و مشخصاً خوشنویس پیش می‌آید، آغداشلو با جدا کردن خطاطی از هنرهای سنتی به لحاظ ماهیت و رسالت آن‌ها معتقد است که در هنرهای سنتی «فردیت هنرمند در سنت و شیوه مستحیل می‌شود» در حالی که خوشنویس با فرار دادن امضای خود- به مبنای تاکید بر جایگاه و مفهوم شخصی‌شان- در متن کار، پیش از هر هنرمند دیگری بر این فردیت و تشخیص تاکید می‌کند. در پاسخ به سوالی پیرامون «نقاط عطف تاریخی در خوشنویسی» و شخصیت‌های واضح و تاثیرگذار، آغداشلو این که فردی مشخص را واضح هر یک از خطوط بدانیم، مردود می‌داند. بلکه معتقد است «اشباع» شیوه‌های رایج در یک دوران، زمینه‌ساز پدید آمدن هنرمندان «سرفصل» می‌شود بدین نحو که یک سبک هنری به مرحله «اشباع» می‌رسد و نتیجتاً هنرمند خلاق «در پاسخ به اشباعی که در شیوه‌های تثبیت شده پدیدار می‌شد ناچار بود با بازنگری و فاصله گرفتن و طرحی نو در انداختن تجدید حیات کند. و بر این اساس به نقد و ارزیابی آثار خوشنویسانی چون میرعلی هروی- سلطانعلی مشهدی- میرعماد سیفی- میرزا محمدرضا کلهر و میرزا غلامرضا و دیگران می‌پردازد.

در روند تاریخی این بررسی و تاثیر و ماندگاری این شخصیت‌ها تا زمان معاصر، گفتگو به میرزا محمدرضا کلهر، میرزا غلامرضا اصفهانی و عمادالکتاب می‌رسد. آغداشلو طی بخشی بالنسبه مفصل به تجزیه و تحلیل شخصیت و هنر کلهر پرداخته و ضمن مقایسه او با میرزا غلامرضا در مقام برجسته‌ترین خوشنویسان دورهٔ قاجار،

جایگاه کلهر که او را «چاپی نویس» - برای چاپ سنگی - می خوانند را این چنین توصیف می کند:

«او آخرین خوشنویس بزرگ عصر قاجار است و اولین خوشنویس بزرگ نسل بعد و آغازگر غیر مستقیم دوران بعد؛ دورانی که پس از طی مقدمه‌ای نسبتاً طولانی و چهل ساله، آغازگر ورود به عصر مدرنیته می شود. این مدخلی است برای حضور و تماس خوشنویسان سنتی با عرصه‌ای جهانی که رویارویی و موضع‌گیری‌های جدی و تعیین کننده‌ای را برای اهل این سوناگزیب می کند.»

گفتگو درباره خوشنویس معاصر لاجرم به «نقاشی - خط» نیز می انجامد. آغداشلو معتقد است: «نقاشی - خط» بازتاب بحران هویت است در هنر معاصر ما، روی دیگر این سکه، مکتب «سقاخانه» است که از اوایل سال‌های چهل شمسی به راه افتاد. پاسخ هنرمندان معاصر ایرانی است به بینندگانی که - چه ایرانی و چه خارجی - در جستجوی «ایرانیت» و عنصر «شرقی - اسلامی» در کارها بودند...»

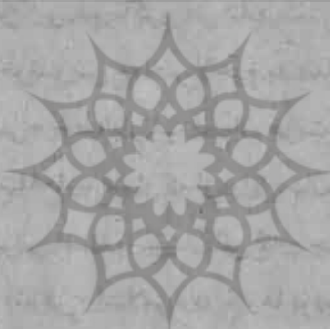
در مجموع، پرسش‌ها و پاسخ‌ها سرشار از مباحثی است فنی و تحلیلی در خوشنویسی و هنرهای چون نقاشی، تذهیب، کتاب آرایی و مباحث نظری و زیبایی شناختی که جز با خواندن کتاب برای خواننده حاصل نمی شود.

هاشمی نژاد در پایان کتاب بعضی از نام‌ها و اصطلاحات را معرفی کرده و توضیح داده است که در جای خود مفید است اما بهتر بود که دست کم اصطلاحاتی که در متن گفتگو آمده است را به تمامی توضیح می داد تا درک بهتر مطالب را فراهم سازد. تصاویر کتاب مرقعاتی است از انواع خط‌ها به خط استادان هر زمینه.

کتاب غلط‌های چاپی ناچیزی دارد که مشکل آفرین نیستند اما به دو اشتباه تاریخی اشاره می کنم تا در چاپ‌های بعدی رعایت شود؛ سال تولد کلهر و اسماعیل جلایر به ترتیب ۱۲۴۵ (ص ۱۵۰) و ۱۲۶۲ (ص ۲۱۶) هجری قمری است.

«زمینی و آسمانی» حاوی مطالبی است که می تواند آغازگر بحث و تحلیل‌های جدی در زمینه هنر خوشنویسی که از جلوه‌های بارز هنر ایرانی است بشود. با وجود این،

پرسش و انتظار من از آیدین آغداشلو همچنان پابرجاست که آیا بهتر نبود مطالب این گفتگو و دقایق دیگری از هنر خط را که در سینه دارد به صورت کتابی بدون و روشمند درآورد. یا باید بسنده کنیم به همت و پایداری علیرضا هاشمی نژاد که همین کتاب را هم و امدار جستجوگری‌های او هستیم.

ژوئیه گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی